

Етнографічні особливості села Баловного

Історія села Баловного була б неповною без розповіді про його етнологічні особливості, вірування, традиції та обряди місцевого населення на різних етапах розвитку цього населеного пункту.

Баловне – село багатонаціональне. Про це свідчать цифри наведеної нижче таблиці, складеної за даними Баловненської сільської ради (станом на 1 січня 2004 року):

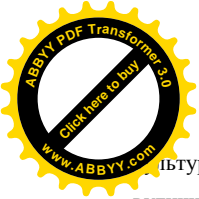
Національність	Кількість
Українці	2494
Росіяни	150
Молдавани	42
Білоруси	7
Болгари	6
Вірмени	6
Комі	5
Поляки	2
Грузини	1
Татари	1
Таджики	1

Українці складають переважну більшість населення Баловного. Питома вага росіян становить 5,5%, молдаван – 1,5 %, інших народів у цілому – трохи більше 1%.

Жителі села розмовляють переважно українською мовою. Широко використовується також російська мова, в тому числі українцями. Російська мова часто відіграє роль і мови міжнаціонального спілкування. Дається взнаки розташування села поблизу Миколаєва та вплив мовної ситуації в місті, де на підприємствах та в організаціях працює багато жителів Баловного.

Свої неповторні яскраві фарби в етнокультурну панораму села привносять переселенці з Івано-Франківської та Черкаської областей, що прибули у 50-ті роки минулого століття. Переселенців селили на нових вулицях, які назвали іменами героїв-визволителів села в роки Великої Вітчизняної Кокова та Наріжного.

Представники корінного етносу та національних меншин живуть у мирі і згоді, обмінюються господарським досвідом та надбаннями національних культур, допомагають один одному у розв'язанні побутових проблем.

За типом та формою поселення, які є важливим елементом традиційної матеріальної культури народу, Баловне належить до сільських поселень, які прийнято називати вуличною формою забудови. На Півдні України подібні населені пункти планувалися переважно за типовими проектами, розробленими відповідно до указів XVIII – першої половини XIX ст. Однак чітка вулична система сформувалась не одразу.

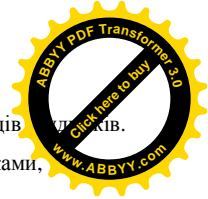
За даними опитування старожилів та іншими матеріалами, зібраними великим патріотом і знавцем історії рідного села Валентиною Василівною Гураєвською, колишнім вчителем історії, а нині – пенсіонеркою, перші поселенці селилися в плавнях, на значній відстані від сучасного центру села. Садиби розташовувались ланцюгом уздовж берега. Під час підйому води в річці житла нерідко затоплювало. Поступово почали будуватися на більш високих місцях, ближче до сучасного кладовища, яке за традицією розташовувалось на певному віддаленні від поселення. Забудова здійснювалась без строгої системи. Відстань між будинками досягала 200-500 метрів.

У Баловному, як і на більшості території Півдня України, довгий час гостро стояла проблема забезпечення села питною водою. Її вирішення в певній мірі полегшувалось тим, що в багатьох місцях, особливо поблизу річки, ґрунтові води проходили близько до поверхні. Для добування придатної для споживання води достатньо було спорудити неглибоку копанку.

Старожил села Олександра Яківна Швець розповідала, що до початку XX ст. вулиці остаточно не сформувались. Сільська управа поставила це питання під свій контроль, розподіливши територію села на вулиці та квартали. Будинки стали розташовувати фасадами до вулиці в одну лінію.

Назви мали спочатку лише дві вулиці – Миколаївська (зараз Кірова) та Кручена (зараз Піщана). Лише у 1965 році на сесії сільської Ради було ухвалене рішення дати назву вулицям: Набережна, Леніна, Садова, Степова, Кірова, Піщана, Лісна. У 60-80-ті роки сформувались вулиці Кокова, Наріжного, Комсомольська, Спортивна. У середині 90-х років між селом і Крутою балкою виник мікрорайон імені М.С.Піюренка. Село значно розрослося порівняно з довоєнним періодом. Сучасна довжина становить 4,5 км.

Значні зміни відбулися і в забудові садиб, спорудженні житлових будинків та господарських приміщень. Житла перших поселенців являли собою примітивні курені з очерету та землянки. Пізніше почали будувати з каменю-вапняку, який завозився з Кам'яної балки (9 км від села) та інших місць. Дахи покривали очеретом. Така покрівля була дешевою, теплою і довго зберігалась. Пізніше дахи почали крити черепицею, а в новітні часи – шифером. Окремі будівлі під очеретяними дахами збереглися до наших днів. Підлога в помешканнях була земляною. Її змашували глиною, застеляли осокою чи соломою.

З початку ХХ ст. значну увагу почали приділяти оформленню фасадів будинків. Нижню трикутну частину фасадів (фронтон) прикрашали рельєфними розетками, декоративними деталями, написами з ініціалами господарів та датами побудови.

Традиція прикрашати фасади, використовувати поліхромне декоративне оформлення стін, хвірток, воріт, огорож зберігається і в наш час. Нові будинки у Баловному зараз споруджують переважно з сучасних матеріалів. Вони мало чим відрізняються від міських. Але в комплексі забудова села є оригінальною, має свій неповторний колорит.

Особливості мала і забудова селянського двору. Розміщення на його території житлових та господарських приміщень обумовлено особливостями географічного положення та рельєфу місцевості. В ранній період історії села, коли в його межах існували великі вільні площі, їх використовували під сади та огороди. Землю під сади наділяли на так званих кучугурах. В радянські часи, коли забудова села ущільнилась, “лишки” землі, що використовувались під сади та огороди, вилучались колгоспом для спорудження будинків для переселенців.

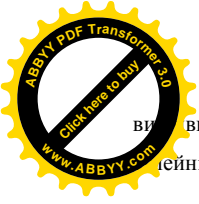
Серед господарських занять місцевого населення з давніх часів важливе місце посідало рибальство. На початковому етапі існування населеного пункту воно відігравало чи не найголовнішу роль. До 1774 року, коли землі були приєднані до Росії, запорізький артільний начальник Ясько ловив у цих місцях з артіллю рибу. З часом рибальство в даній місцевості перетворилось у допоміжне заняття, поступившись місцем землеробству.

Довгий час землю орали примітивними знаряддями (ралом, сохою, плугом). Основною тяговою силою були воли та коні. Жали серпами. Традиційними знаряддями обмолоту були ціпи, кам'яні картки-гармани, дерев'яні граблі та вила, а також лопати для віяння зерна. Для переробки зерна на борошно та крупи використовували жорна та ступи.

Нелегкою була селянська праця. Несприятливі природно-кліматичні умови та низький рівень культури землеробства спричиняли часті неврожаї та голод. Особливо важким було положення селян, коли їх було переведено на становище військових поселенців і їх життя було суворо регламентованим. Лише після 1857 року, коли військові поселення було ліквідовано, надільна земля перейшла у власність сільської общини.

Традиційними заняттями місцевих жителів були і залишаються садівництво, городництво та скотарство. Дбайливо оброблені городи, що мальовничо спускаються терасами до річки, є справжньою окрасою села.

Розвивалися в Баловному і ремесла: ткацтво, гончарство, плетіння з лози та рогази тощо. Майже в кожній оселі жінки у вільний від основної роботи час займалися вишивкою, якою прикрашали одяг, рушники. Улюблені техніки вишивки – хрест та гладь. У місцевій

вішні, які переважають орнаменти рослинного типу. Рушники використовували в обрядовій діяльності, зокрема в обрядовості. Ними прикрашали ікони та сімейні фотографії.

Переважає більшість віруючих жителів села Баловного – православного віросповідання. Церква завжди відігравала важливу роль у житті селян. Священники не тільки здійснювали церковні відправи, а й виступали у ролі духовних наставників та мудрих порадників у вирішенні різноманітних життєвих питань.

Шістдесяті роки XIX століття відзначилися активним будівництвом православних храмів на території Миколаївщини, що було пов'язано з відміною кріпосного права і пошквлянням економічного розвитку. У 1867 році в селі Баловному освячено нову кам'яну церкву на честь Різдва Пресвятої Богородиці. Вона була обнесена огорожею, яка займала цілий квартал.

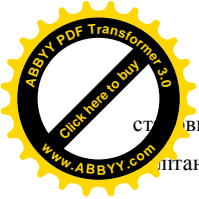
В радянські часи, особливо з другої половини 20-х років, войовничий атеїзм перетворився в складову офіційної державної ідеології та політики. Влада все частіше втручалася в справи церкви, посилювала тиск на духовенство та віруючих. У Баловному це проявилось в ініціюванні парткерівництвом розгортання руху безвірників, насильницькому насадженні “нових” радянських свят та обрядів замість релігійних. У передвоєнні роки було закрито церкву. Довгий час там розташовувався клуб, потім будівлю знищили.

В умовах демократизації суспільства на сучасному етапі постало питання про відродження храму та відновлення церковного життя. У 1999 році з ініціативи віруючих в селі освячено церкву на честь Різдва Пресвятої Богородиці, яка розміщується у колишньому церковному будинку. До храму повернуто деякі старовинні ікони, збережені мешканцями села, в тому числі храмову ікону Різдва Пресвятої Богородиці. Церква прикрашена чудовими рушниками, вишитими місцевими майстринями.

Нещодавно біля сільського кладовища відбулися урочисті закладки нової церкви. Чин освячення місця для храму здійснив архієпископ Миколаївський та Вознесенський Птирим. На урочистостях був присутній голова Миколаївської обласної державної адміністрації О.М.Гаркуша.

Відродилась традиція відзначати 21 вересня храмове свято Різдва Пресвятої Богородиці, яке в народі називають Малою, або Другою, Пречистою. Великим авторитетом і повагою серед жителів села користується настоятель місцевої церкви отець Володимир.

Складовою частиною народної культури є традиції сімейної та календарної обрядовості. В кожному населеному пункті вони мають багато спільних рис із загальноукраїнськими, але відрізняються і певними особливостями. Сімейні обряди супроводжують людину від народження до останньої хвилини життя і виконуються з нагоди найважливіших подій в житті родини. В Баловному і зараз дотримуються деяких

створених традицій родильної, весільної та поховальної обрядовості, які підтримуються в канву сучасних ритуалів.

Великим таїнством є обряд хрещення дитини. За традицією хрещених батьків обирають батьки дитини. Дитину несуть хрестити до церкви самі куми, а батьки залишаються вдома готувати святковий стіл. Хресні несуть до церкви крижму – шматок тканини, зазвичай білої, в яку загортають дитину після хрещення. У церкві хрещені батьки тримають дитину, виконують різноманітні обрядові дії, читають “Символ віри”. Після охрещення куми приносять дитину додому, традиційно примовляючи: “Брали у вас дитину нехрещену – принесли хрещену”. За святковим столом відзначають цю велику подію в житті родини. У Баловному підтримуються традиції кумівства. Це проявляється у взаємодопомозі, взаємних гостинах. У Святвечір (6 січня) діти носять вечерю хрещеним батькам і отримують від них подарунки.

Ім'я немовляти в дореволюційний період обирали переважно за церковним календарем, відповідно до дня народження. Більшість старожилів села, яким 90 і більше років, отримали імена саме таким чином. В новітні часи імена обираються у більшості випадків за бажанням батьків.

Надзвичайно великого значення у народі завжди надавалося створенню сім'ї. Відповідно до цього формувалась і весільна обрядовість – своєрідна урочиста драма, що набувала характеру народного свята. У Баловному, як і по всій Україні, весільна обрядовість поділяється на три етапи: передвесільну, власне весілля і післявесільну.

Передвесільний етап, який поєднував сватання, оглядини і заручини, раніше розтягався у часі. У новітні часи він значно спростився і часто укладається в один день. Сватами обирали дотепних і поважних людей, які “знали звичай” і мали досвід у подібних справах. Старший староста повинен був уміло представляти молодого, бути чемним і одночасно мітким на слово. Саме він говорив традиційну промову про мисливців, що прийшли за “куницею-красною дівцею”, тобто за майбутньою нареченою. Обмін хлібом з батьками молодої, перев'язування старостів рушниками, а молодого – хусткою, частування за столом означало згоду. Часто після цього посилали за батьками нареченого і за спільною трапезою домовлялися про майбутнє весілля.

Приготування до весілля займало чимало часу та сил, вимагало дотримання певних традицій. Зокрема передбачалось обов'язкове випікання весільного короваю та дерева, яке у Баловному називають “дівування-парубкування”. За повідомленням знавця місцевих традицій В.В.Гураєвської, ця справа завжди вважалась дуже відповідальною, вимагала певних вмій і навичок. Вважалося, що виконувати цю почесну справу повинні лише жінки з благополучних сімей, “нерозведені”. Основу “дівування-парубкування” становлять три

комишини та гілки вишні. Їх обкручують тонкими смугами круто замішаного здобу з цукерками та горіхами. Перед цим смуги ріжуть ножем, і вони набувають вигляд листя папороті. Потім оселю роздають гостям, які дарують молодим гроші.

тїстом комишини та гілки кладуть уздовж довгого корита на натягнутий впоперек металевий дрїт і садять у піч. Дуже важливо це зробити своєчасно, підібравши оптимальну температуру. Останній етап – це оформлення весільного дерева. Три комишини встромляють у коровай, а верхню їх частину упирають у стелю. Впоперек до комишин прикрїплюють вишневі гілки. Врешті-решт, виходить розлоге весільне дерево, яке прикрашають стрічками, бантами, квітами, цукерками та горіхами. Таке дерево – справжнє диво кулінарного мистецтва і водночас – символ благополуччя, добробуту новонародженої родини та незнищенності людського роду. І на сучасних весіллях в селі Баловному можна побачити такі чудо-дерева. Дівування стоїть на весільному столі до вечора. Потім його розрізають і роздають гостям, які дарують молодим гроші.

Весілля зазвичай триває 2-3 дні. Останній день, який в народі називають “кури”, організовуються веселі переодягання, возіння молодих на тачці та інші розваги. Всі етапи весілля завжди супроводжувалися обрядовими піснями, які в сучасних умовах виконуються, на жаль, вже не часто.

Сімейна обрядовість пов’язана не тільки з радісними, а й з сумними подіями в житті родини, зокрема зі смертю людини. У Баловному шанують пам’ять предків і намагаються дотримуватися давніх традицій поховальної та поминальної обрядовості.

Згідно зі звичаєм, покійник одну ніч повинен залишатися вдома. Його оселю, двері якої весь час залишаються відкритими, відвідують сусіди, знайомі. Вони висловлюють співчуття близьким померлого, пропонують і надають практичну допомогу в організації поховання. У призначений час відкриту домовину з тілом виносять з хати, тричі торкаючись порога в знак прощання з рідною оселею. Всіх померлих православного віросповідання, крім самогубців, відспівували в церкві або вдома. Потім траурна процесія у супроводі священика зі співом “Святий Боже, святий кріпкий, святий безсмертний, помилуй нас” прямувала на кладовище, зупиняючись на кожному перехресті для короткої молитви за померлим. Ця християнська традиція відродилась у сучасних умовах, коли в селі знов відкрили церкву. За традицією влаштовують поминальні обряди – після поховання, на дев’ятий, сороковий день, а також через рік.

Окремої розповіді заслугоує сільське кладовище – місце вічного спочинку багатьох поколінь жителів села і одночасно найцікавіша комплексна історико-краєзнавча та етнографічна пам’ятка. Виникло воно одночасно з селом і розташовувалось на відстані приблизно 2,5 км від поселення на підвищенні (щоб не заливало водою). З часом село розрослося і наблизилось до кладовища. Сектор найдавніших поховань зберігся майже

нею відомим, що дозволяє судити про давні традиції поховальної обрядовості. Це стосується пам'ятних хрестів та надмогильних плит кінця XVIII – першої половини XIX ст. Вони вирізані з дерева за допомогою різальних інструментів і мають різні написи та оригінальною символікою. На плитах – рельєфні зображення хрестів різної форми, а також місяця, зірок тощо. Такі пам'ятники ставили своїм близьким переважно заможні люди. Над більшістю ж могил ставили прості дерев'яні хрести, які довгий час не зберігались. У новітні часи почали ставити металеві хрести та пам'ятники різної форми.

Своєрідним пам'ятником спільній праці сільської громади є кладовищенська огорожа – кам'яний мур, який будувався протягом багатьох років з місцевого вапняка. У 60-ті роки XX ст. мур був поштукатурений цементом та побілений. Мешканці села завжди з великою повагою відносились до пам'яті предків, впорядковували місця їх поховання. На кладовищі посаджено багато дерев, квітів. Особливо багато людей приходять в це місце на “Проводки” – спеціальний день після Пасхи, коли поминають померлих. Могили прикрашають квітами та віночками. Після відправи спільної панахиди священником влаштовується поминальна трапеза. Її учасники біля могил пригощають односельців, прохаючи пом'янути померлих родичів.

Опитування старожилів села в ході роботи етнографічної експедиції Миколаївського навчально-наукового інституту ОНУ ім. І.І.Мечникова (червень 2004 р.) свідчать про збереження в Баловному окремих елементів традиційної календарної обрядовості українців. Найстаріша жителька села 93-річна Віра Андріївна Жепало пригадує, як святкували Пасху, коли вона була маленькою дівчинкою. Перед Пасхою постували, скоромне не їли. До Пасхи готувались заздалегідь. Існували народні рецепти виготовлення пасок. Замість дріжджів тоді використовували хміль та висівки. Яйця фарбували рослинним барвником – лушпинням цибулі. Відвідували церкву, святили паски, потім розговлялися. На Пасхальному тижні молодь розважалася, влаштовували ігри, катання на гойдалках.

Незважаючи на різні заборони і можливі неприємності з боку партійного керівництва, багато баловнянців відзначали церковні свята і в радянські часи. Близниченко Дарія Василівна (1931 р.н.) пам'ятає пісні, які виконувались молоддю під час зимових свят від Різдва (6 січня) до Водохреща (19 січня). В цих піснях прославлявся Христос та Пречиста Діва Марія – Матір Божа:

На Йордані тиха вода стояла,
Там Пречиста свого сина скупала,
А скупавши, в шовкову пельонку сповила,
А сповивши, на престолі споклала.

У циклі пісень про Маланку релігійні мотиви відступають на другий план. Пасла Пасла приділяється господарсько-побутовій тематиці, побажанням добробуту господарства. Про це свідчить популярна колись у Баловному пісня “Ой учора ізвечора”:

Ой учора ізвечора
Пасла Маланка два качора.
Пасла, пасла, загубила,
Пішла шукати – прибудила,
Де Василечко плужком оре.
Ой, Василечку, мій батечку,
Посію в тебе городичок,
Буду проривати щосуботоньки,
А поливати – щонедільоньки.

В радянські часи замість церковних свят та народних обрядів, які оголошувались пережитком минулого, активно впроваджувались у життя нові революційні свята – 1 Травня, Жовтневої революції та інші. Вінчанню в церкві намагались протиставити комсомольські весілля. Проводились свята врожаю, шанування ветеранів війни та праці, урочисті проводи в армію. Не всі із згаданих нововведень прижилися в Баловному і зі зникненням ідеологічного диктату – відмерли, а деякі збереглися.

Таким чином, кращі традиції та обряди, що мають глибоке народне коріння, на сучасному етапі зберігаються і розвиваються, доповнюються інноваціями, виступаючи невід’ємною складовою сучасного культурного розвитку населення села Баловного.